

A tábor és az avantgárd visszakövetelése

Absztrakt

A cikk a roma tábor különböző értelmezésein – cigánytábor, rabszolgatelep, koncentrációs tábor és menekülttábor – keresztül mutatja be és értelmezi újra a tábor és a táborozás fogalmát. Különbőféle ikonografikus megjelenési módokon demonstrálja, hogy a táborozás formáinak sokféle gyakorlata a helyteremtésnek egy új modelljévé válhat, mint kutatói tevékenység, művészi forma, politikai nyilatkozat, mint az emlékezés egy fajtája. A táborban mint egy alternatív archívum fennmaradásában látja a más történetek elmondásának, a másfajta gyakorlatok másfajta ismeretének lehetőségét, amely nem csak a romák történelmének újragondolását teszi lehetővé, de romák és nem romák számára is a létezés új módjait példázhatja.

Szerző

Ethel Brooks a Rutgers University egyetem professzora. Kutatásának és publikációinak témái többek között a következők: vizuális kultúra, művészi gyakorlatok, digitális média és hovatartozás, szociális mozgalmak, feminista elmélet, politikai szociológia, romológia. *Unraveling the Garment Industry: Translational Organizing and Women's Work* (University of Minnesota Press, 2007) című monográfiája elnyerte a társadalmi problémák megértésével foglalkozó társaság, a Society for the Study of Social Problems 2010-es díját.

A tábor és az avantgárd visszakövetelése

Az egyik országból a másikba utasított menekültek képviselik népük avantgárd csoportját.

Hannah Arendt: *Mi, menekültek* (1943)

A tábor a történelmünk, a táborozás [*encampment*] ^[1] pedig a múltunk és a jelenünk. Hol lesz vajon a jövőben a helye? ^[2] A tábornak, „cigánytábornak”, rabszolgatelepeknek, koncentrációs tábornak, menekülttábornak számos ikonográfiai és materiális megjelenési módja létezik. A koncentrációs táborok óta elutasítjuk a tábort. Állampolgárságunk meghatározásakor, európai jogokkal rendelkező szubjektumokként folyamatosan hangsúlyozzuk hovatartozásunkat. A táborokat stratégiai szempontból utasítjuk el, hogy szembe tudjunk szállni jogaink folyamatos, szisztematikus megsértésével, a romák elleni világszerte tapasztalható erőszakkal és kirekesztésükkel. Ahogy elutasítjuk a táborokba való tömörítést, tőlünk ugyanúgy a tábort tagadják meg; a koncentrációs táborok és a holokauszt domináns reprezentációi nem veszik figyelembe, hogy a tábor milyen szerepet játszott történelmünkben, sem a romák és szintik központi jelentőségét a koncentrációs táborok logikájában. Mindkét esetben megtagadják annak elismerését, hogy történelmünkben a táborozás hosszú múltra tekint vissza, és paradox módon ez tette lehetővé számunkra, hogy egy évezred alatt Európában gyökeret verjünk, és ez tette lehetővé azt is, hogy népünk tagjai közül fél millió főt kivégezzenek, és megsemmisítsék történelmünket és kultúránkat. Ez egyidejűleg a romák és a tábor története.

A tábort a politikum és az *avantgárd* nevében követelem vissza. A romák maguk az avantgárd, a lényegükből eredően kozmopolita Másik. A tábor és a táborozás visszakövetelésével a politikum, az avantgárd és saját hovatartozásunk lehetőségeit kérjük számon. A tábor és a táborban való lét ezen másfajta történetei, a táborokba tömörítésünk figyelmen kívül hagyott történetei a politika, az epiztemológia és az archívumok tereiként jelennek meg. Mit jelent azonban számunkra, kutatók, művészek, aktivisták és romák számára, hogy visszaköveteljük a tábort – annak térbeli, politikai, szociális és kulturális modalitásait –, és ugyanakkor lehetőséget biztosítunk az internálások, a kitelepítések, a kiutasítások és a kilakoltatások elismerésére, amelyek a romák táborokba tömörítését jellemezték? Vajon a tábor visszakövetelése kínál-e alternatív politikai és társadalmi lehetőségeket romák és nem romák számára? Vajon ez a visszakövetelés, történelmünk elismerése, elvezet-e bennünket oda, hogy helyzetünket ne marginalizált (nem)szubjektumokként, hanem – Hannah Arendt gondolataiból merítve – avantgárdként határozhatjuk meg?

Giorgio Agamben a tábort mint a modernség *nomos*át határozza meg, az a mód, ahogyan a modernség a mindennapi életben megtapasztalhatóvá vált. Agamben számára a tábor az a hely,

ahol a kivételes állapot válik szabállyá:

A tábor tehát egy olyan struktúra, amelyben a kivételes állapot – a döntés lehetősége, melyen a szuverén hatalom alapul – *normálisan* valósul meg. A szuverén már nem korlátozza magát arra, hogy [...] a kivételt egy konkrét szituáció felismerése (mint például a közbiztonság veszélyeztetettsége) alapján döntse el: felfedve a hatalmát jellemző tiltás belső struktúráját, a helyzetet *de facto* úgy teremti meg, mint ami a kivételre vonatkozó döntésének a következménye. Ezért van az, hogy a táborban a *quaestio iuris* [a.m. 'egy tényleges viszony jogi megítélése' – *a szerk.*], ha figyelmesen vizsgáljuk, már szigorúan nem különböztethető meg a *quaestio facti*-tól [a.m. 'ténykérdés' – *a szerk.*], és ebben az értelemben minden olyan kérdés, amely a történetek törvényességére vagy törvénytelenességére vonatkozik, egyszerűen értelmetlenné válik. *A tábor a törvény és a tények olyan keveréke, amelyben a két fogalom megkülönböztethetlenné válik.* [3]

A huszadik század elején Európában és azon túl a romák számára a mindennapokat meghatározó kivétel „a törvény és a tények olyan keveréke, amelyben a két fogalom megkülönböztethetlenné vált”. A romák létét jellemző tábor a modern biopolitikai városban az övezetek kialakítása, a tervezés, a büntetőjogi gyakorlatok, az erőszakos csöcselék és az állam közönye hozzák létre, valamint az az évtizedes terv, hogy a romákat „integrálni” kell, illetve foglalkozni kell a „cigánykérdéssel”. A romák táborait a kritika produktív tereinek tartják, ugyanakkor elismerik a táborokra jellemző erőszakot és azok totális megsemmisítő jellegét; a normává vált kivételes állapot nem csak a romák, hanem mindenki számára radikális intervencióvá válik.

A „tábor” [*camp*] és a „táborozás” [*encampment*] kifejezések használatával a tábor és a táborokba tömörülés/tömörítés folyamatát különböztetem meg. Ebben a kontextusban a „tábornak” két jelentése van: vonatkozik a roma táborra és a koncentrációs táborra, és mindkettőnek számos változata létezik. A táborozás vagy táborokba tömörítés ugyanakkor azoknak a gyakorlatoknak az összessége, amelyek létrehozzák a tábor. Gyakorlatai esetlegesek, változóak, gyakran ideiglenesek, és általában provizórikusak. Egy másik világot, egy másfajta rendet hoznak létre. Így a megértés új módjait, újfajta politikát tesznek lehetővé. Munkám tekinthető úgy is, mint a táborozás új gyakorlata: kijelentéseim téje a táborok helyének újrarajzolása történelmünkben.

A tábor és a (roma) táborozás visszakövetelése egy Másik módja annak a folyamatnak, amelyet Charlie Hailey építészteoretikus „helyteremtésnek” nevez, helyünk megteremtésének a történelemben és a politika jövőjében. [4] Másutt Hailey kifejti: „Azért táborozunk, hogy megtaláljuk azt az új kollektív teret, amelyben a család és a társadalom találkoznak.” [5] Ez a helyteremtés a domináns struktúrákból, a nemzetekből, a nemzetállamokból való kirekesztettség, a gádzsók [6] közötti idegenség évezredes tapasztalatából ered. A helyteremtés intézményesülése történelmileg a tizenhatodik századi Egyiptom-ellenes törvényeken keresztül történt, amelyek alapján tömegesen végezték és telepítették ki az „egyiptomiakat” és a hozzájuk társulókat”, és bujdosóvá tették a romákat. Ez a helyteremtés nyilvánul meg a rabszolgatartásban, nem csak Romániában (Havasalföldön és Moldvában, legalább 1385-től kezdődően 1856-ig), [7] hanem az

atlanti rabszolga-kereskedelemben is (amelynek példái az Angliában és Walesben a romák között 500 évvel ezelőtti dokumentált esküvői szokások, mint a „seprű átugrása”, amelyek közül számos máig megmaradt).^[8] A helyteremtés huszadik századi megnyilvánulása pedig a nácik koncentrációs táboraiában keresendő, ahol az európai roma népesség fél millió tagját végezték ki. A táborozást mint helyteremtést úgy kívánom bemutatni, mint folyamatos túlélésünk megértésének egy újfajta módját, 12 milliós csoportunk folyamatos jelenlétét Európában és azon túl, egy évezreddel azután, hogy megérkeztünk ide.

A roma tábor és a táborban élő romák történetei meglehetősen esetleges archívumot alkotnak, ugyanakkor az archívumon kívüli konstitutív funkciójával bírnak. *Az archívum kínzó vágya: Freudi impresszió* című munkájában Jacques Derrida filozófus arra emlékeztet bennünket, hogy az archívum eredete a hatalom és a törvény-végrehajtás központja:

Az „archívum” jelentése, egyetlen jelentése csakúgy, mint a latin *archivum*é vagy *archium*é – amely egyes számban használatos, miként hajdan a francia „archive” is egyes számú, hímnemű főnév volt (un archive) – a görög *archeion*ból ered, melynek eredeti jelentése: ház, lakhely, lakcím, a legfelsőbb tisztviselők, a parancsolók, az *archónok* otthona. A polgároknak, akik ilyenformán a politikai hatalmat birtokolták és megtestesítették, elismert joguk volt, hogy törvényeket alkossanak, s képviseljék azokat. Tekintettel arra, hogy ezáltal nyilvánosan is szentesítették hatalmukat, náluk, *azon a helyen* gyűjtötték egybe a hivatalos iratokat, ahol a házuk (magánházuk, családi házuk vagy szolgálati lakhelyük) állt. Az archónok elsősorban ezen iratok őrzői voltak.^[9]

A tábor az archívum Másikja, az, amely a házon kívül van, a lakóhely és a parancsot osztogatók rezidenciájának feltételes Másikja. Derrida archívummal kapcsolatos vágya a tűzben megsemmisült archívumban és annak titkaiban gyökerezik. A tábor esetleges archívuma, a táborozás archívuma nem csak hogy kívül esik a szinguláris archívumon, de könnyen meg is semmisíthető. Engem kifejezetten a tábor mint egy másik archívum ideiglenessége érdekel: átmeneti jellege tette lehetővé, hogy úgy maradjon fenn, mint ami az archívumon kívül gyakran érthetetlen, bizonytalan, változó. Ki van téve a tűzvésznek, a pusztításnak, mivel a hatalom számára érthetetlen, mivel nem helyezhető oda, ahol a hatalom székhelye található. A másik archívum – a mi archívumunk – fennmaradásában rejlik a más történetek elmondásának, a másfajta gyakorlatok másfajta ismeretének lehetősége.

Ismétlem, ez a mi archívumunk, a másik archívum, a táboré. Esetlegessége miatt egyszerre bizonytalan és potenciálisan átalakító erejű. Judith Halberstam queer elméletíró a queer történet elmondásának lehetőségeként egy „bolondos archívum” mellett érvel, amely arra épít, amit gyakran nem veszünk komolyan.^[10] Halberstam gondolatmenetét követve a táborozást mint esetleges, ideiglenes archívumot értelmezem újra, hogy az olvasás és a (lehetőleg) nem logocentrikus értelmezés új módjait lehetővé tegyem.^[11] Az alternatív történelmek lehetőségének megnyitásán túl ez a gesztus egyben elismeri a roma nyelv orális, költői és zenei hagyományát, és helyet is ad neki anélkül, hogy szükségessé válna a dialektusok, a közösségi beszéd gyakorlatai és a

kontinensek között megmutatkozó különbségek sztenderdizálása. Egy ilyen gesztus lehetővé teszi, hogy a *Poggadi Jib* – az anglo-roma dialektus úgynevezett „megtört nyelve” – ne úgy határozódjon meg, mint hiányos vagy csonka, hanem mint egy Másik kozmopolita nyelvi formáció, amely különböző helyszínekben gyökerezik, időnként kisajátítják, megtört, ugyanakkor változatlanul élő, változó, és amelyet nem kell feláldozni egyetlen egységesített nyelv létrejöttének érdekében. Egy ilyen gyakorlat számos olyan kulturális és társadalmi formára lenne alkalmazható, amelyek a roma gyakorlatot jellemzik, valamint azokra a létmódokra, amelyek a mindennapi életet jellemzik, és amelyek romák és nem romák számára a létezés más módjait példázhatnák.

A táborozás visszakövetelése a politika visszakövetelése. A londoni zavargásoktól az arab tavaszon keresztül az amerikai Occupy mozgalomig a nyilvános terek elfoglalására számos példát láttunk már.

Occupy mozgalom, London. Fotó: Christ Tittle.

Ezek a megnyilvánulások – legyenek akár az Occupy mozgalom táborai a pénzvilág nyugati fővárosaiban, a Közel-Kelet forradalmainak sora, vagy az Indignadók demonstrációi Spanyolország-szerte és másutt – a láthatóság politikáján keresztül, amelyhez hozzá tartozik a táborok felállítása, annak példái, amit Jacques Ranciĉre vizuális és társadalomteoretikus „az arkhé logikájában való törésnek” nevez:

A politika az arkhé logikájában bekövetkező sajátos törés. Nem pusztán a pozíciók „rendes” elosztásában lévő törést feltételezi azok között, akik gyakorolják a hatalmat, és azok között, akik elszenvedik. Abban a gondolatban is törést feltételez, amely szerint léteznek „megfelelő” elrendeződések egy efféle felosztáshoz. ^[12]

Ranciĉre politikáját nyomon követhetjük a tábor esetében is. Az archívumban lévő töréstől a Másik archívuma felé tartó mozgás a politikát az arché logikájában bekövetkezett törésben alkotja meg. A tábor átmeneti jellege, ideiglenes formái hozzák létre a törést. Mivel mindig ideiglenes, folyamatosan formálódik, nem tartozik hozzá fenntartandó ház, nincs olyan hatalmi forma, amely

ne változhatna; képes a „valós tényekre” reagálni, mivel maga is szilárd talajon áll, hiszen az emberek mindennapi életének produktuma. Ernesto Laclau és Chantal Mouffe politikai elméletírók hangsúlyozzák:

az elmozdulásnak ez a mozzanata minden hatalmi gyakorlat számára lényegi [...] nem létezik olyan társadalmi identitás, amelyet tökéletesen el lehetne sajátítani; ebből ered az artikuláló-hatalmi mozzanat központi fontossága. Ennek a központiságnak a feltétele tehát annak a tiszta választóvonalnak az elmosódása, amely a belsőt és a külsőt, az esetleget és a szükségést választja el egymástól. [13]

A táborozás archívumai aláássák az archívum szingularitását, és elmoszák „a belsőt és a külsőt, az esetleget és a szükségést” elválasztó vonalat, amely a hatalmi gyakorlatot jellemzi, hogy a politika terét megnyissák. A tábor az élet, a produktivitás és az ellenállás tere, a hatalom hierarchiáinak feltárása közben is. A romák évszázadokon keresztül helyhez kötött hatalmi formákat testesítettek meg, és a kirekesztés és a nemzeti identitás megszilárdulása során ki voltak téve a kiutasításnak, a kilakoltatásnak és a gyilkosságoknak. A roma tábor elfogadása az épületekben, emlékművekben és márványtermekben megvalósuló domináns hatalom radikális elutasítását jelentené; a tábor a térnek, a megtestesülésnek és a folyamatosságnak egy másfajta megvalósulása. Ideiglenessége politikai, taktikai és társadalmi változékonyságot sugall. A táboron keresztül egy másfajta világ válik lehetővé – nem csak a romák, hanem mindenki számára.

A romák egyik legfontosabb jellemzőjének a mobilitás számít, a roma kapcsolati hálókkal és közösségekkel kiegészülve, amelyek a nem romák számára érthetetlenek, és ami talán még fontosabb: kicsúsznak az állami felügyelet alól. Itt azt a különbséget szeretném hangsúlyozni, amely a táborban és a politikai lehetőségekben rejlik. A roma különbség a táborozással jön létre, pontosan az által a törés által, amely elválasztja egymástól azokat, akik gyakorolják a hatalmat, és azokat, akik elszenvedik azt. Ebben az értelemben az az elképzelés, amely szerint „nem létezik olyan társadalmi identitás, amelyet tökéletesen el lehetne sajátítani”, valamint a „belsőt és a külsőt, az esetleget és a szükségést” elválasztó vonal elmosódik. A tér visszakövetelésének gesztusa az Occupy mozgalommal, az arab forradalmakkal és a spanyol Indignados mozgalommal visszaszerzi a neoliberais kapitalizmus és az állami hatalom elleni nyilvános tiltakozás lehetőségét. Ez a visszaszerzés a táborozás három ideiglenes archívumának példáján követhető nyomon: az ikonográfiákban, a kilakoltatásokban és a visszakövetelésekben. Ezek az archívumok mint ikonok és materiális gyakorlatok létrehozzák a roma avantgárd mint kozmopolita Másik, mint világpolgárok politikai lehetőségeit olyan nemzet polgáraiként, amely nem rendelkezik telosszal a nemzetállamban, és amely megtartja a kritika erejét.

Ikonográfiák

A „cigány” tábor és a romák táborozási gyakorlatának számos példája ikonikussá vált, ezek közé tartoznak olyan alkotások, mint Thomas Gainsborough *Gypsy Encampment, Sunset* [Cigánytábor

naplementében] (1788-1780), Henri Rousseau *Alvó cigánylány* (1897), és Vincent van Gogh *Karavánok – Cigánytábor Arles közelében* (1888) című művei, számos egyéb mellett.

Thomas Gainsborough: Gypsy Encampment, Sunset [Cigánytábor naplementében], 1788-1780. Olaj, vászon, 120,6 x 150,5 cm. Tate Modern, London

Henri Rousseau Alvó cigánylány, 1897. Olaj, vászon, 1295 x 200,7 cm. Museum of Modern Art, New York

Vincent van Gogh *Karavánok – Cigánytábor Arles közelében, 1888.*

Olaj, vászon, 45 x 51 cm. Musée d'Orsay, Párizs

A tábor mint ikon vonzereje részben abban rejlik, hogy az ábrázolás a természethez, a vadonhoz kapcsolódik, távol a városi élet zsúfoltságától és természetellenességétől. A roma tábor és a romák reprezentációja a fényképezés és a mozgókép fejlődésével párhuzamosan gyarapodott. Az Egyesült Királyságban a tizenkilencedik század közepére megjelentek a romákat ábrázoló fotók, mint például Swindley Brooks műve, amelynek címe: *Granny Buckland, aged 85, Queen of the Berkshire Gypsies* [„Buckland Nagy” a berkshire-i cigányok királynője, 85 évesen], 1861-ből. A roma tábor bemutató legfontosabb filmek közül kettő 1908-ban jelent meg: a Pathé-fivérek dokumentumfilmje, a *Les nomades* és Vladimir Siversen műve, a *Dráma egy Moszkva melletti cigánytáborban*.

A romák vizuális reprezentációjának háttere gyakran „természetes helyszín”, a civilizáció jellemzőitől (épületeitől, utcáitól és üzleteitől) messze eső vidék. Ez a forma a civilizált nyugati világot konstituáló rajta kívüllinek a liberális gondolatát tükrözi, amint ezt Edward Said irodalomtudós is hangsúlyozza: „...a Kelet, a Nyugatról alkotott kép, a nyugati gondolkodásmód, a nyugati ember személyisége, a nyugati életérzés ellentettjeként nem kis szerepet játszott Európa (vagy a Nyugat) mibenlétének pontos meghatározásában. Ez a Kelet azonban mégsem csupán a képzelet szüleménye. A Kelet szervesen beépült a Nyugat anyagi civilizációjába, kultúrájába.” [14] A roma tábor Európa belső keletének ikonja, beépült Európa „anyagi civilizációjába, kultúrájába”, része Rousseau fantáziájának a természetes állapotról:

Az első ember, aki bekerített egy földdarabot és azt találta mondani: *ez az enyém*, s oly együgyű emberekre akadt, akik ezt el is hitték neki, ez az ember teremtette meg a polgári társadalmat. Mennyi bűntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és szörnyűségtől menekült volna meg az emberi nem, ha valaki kiszakítja a jelzőkarókat vagy betemeti az

árkot, és így kiált társaihoz: „Ne hallgassatok erre a csalóra! Elvesztetek, ha megfeledkeztek róla, hogy a termés mindenkié, a föld pedig senkié!” [15]

A roma tábor a liberalizmus számára az abszolút szabadságot testesíti meg, innen ered a roma tábor mint a vidéki környezetben ábrázolt természetes állapot visszatérő ikonja. A roma termelési gyakorlatok ugyanakkor a liberális állam, a gyarmatosítás és a tőke számára is kínálnak lehetőségeket, a lótenyésztés, a szezonális aratás, a házalás és számos egyéb termelési gyakorlaton keresztül, amelyeket a tábor ikonográfiája nem mutat be. A roma tábor így a liberális projekt, a kapitalizmus és a nemzetállam integráns része, azoknak egyszerre ikonja és materiális termelője.

A másik tábor, amelyben a romák ikonográfiai és materiális szempontból is központi szerepet játszottak, a koncentrációs tábor, és annak elődjai, a rabszolgatelepek, valamint utódjai, a menekülttáborok. A koncentrációs tábor egy különösen erőteljes ikonja Settela (Anna Maria Steinbach) képe, amely egy fiatal holland lányt ábrázol, akit Rudolf Breslauer fényképész örökített meg, amint kinéz egy vonatból, miközben a westerborki táborból Auschwitz-Birkenába szállítják 1944-ben.

*Rudolf Breslauer: Westerborkfilm,
1944. Filmkocka*

Settela képe a holokauszt atrocitásának dokumentumaként fél évszázadon keresztül számos helyen feltűnt; a deportálásokat és a koncentrációs táborok gyilkosságait szimbolizálta. Széles körben meg voltak róla győződve, hogy Settela a náci atrocitások hatmillió zsidó áldozatainak egyike volt. 1994-ben Aad Wagenaar újságírónak sikerült kinyomoznia Settela születési helyét, egy eindhoveni karavánt. Az a tény, hogy egy kilenc éves szinti lány az auschwitzi áldozatok ikonikus szimbólumává vált, megingatja a táborok és deportálások domináns reprezentációit, és a holokauszt áldozatokkal kapcsolatos elterjedt nézeteket is megkérdőjelezi. Ezen túl azt is bizonyítja, hogy a romák és szintik ott voltak, és hogy a tábor történelmünk központi része, mint ahogy mi is központi része vagyunk a tábor történetének. Egy olyan lehetőség, amin keresztül visszakövetelhetjük történelmünket. [16]

Kilakoltatások

Európa-szerte és Európán túl, a kétezres évek elejét a romák kiutasítása, kilakoltatása és a roma táborok megsemmisítésének kísérlete jellemezte. Olyan országokban, mint Románia,

Franciaország, Szlovákia, Bulgária és a Cseh Köztársaság, valamint olyan városokban, mint Belgrád, London Athén és Milánó, romaellenes erőszaknak, rasszista gyilkosságoknak, falak felépítésének, kiutasításoknak és kilakoltatásoknak lehettünk szemtanúi. Nincs ebben semmi újdonság: a gyakorlat szisztematikus, intézményesített, és történelmi távlatai vannak.

Don McCullin ikonikus fényképe, amelynek címe *Gypsy Watching the Police Evict his Family, Kent, 1961* [Családja kilakoltatását néző cigány], az előtt készült, hogy az alkotó híres háborús fotóssá vált. A képen egy kifejező tekintetű férfi látható, szemében harag, szomorúság, meglepettség, és végeredményben veszteség. Arca borotvátalan, látszik rajta az idő nyoma, ráncos, gondterhelt, járomcsontja magas, vonalai szögletesek. Tweedzakót visel és egy kendőt, egy gyűrött, viseltes, többször megkötött *diklót*, amin lovak, fák és vidéki tájban lovagló lovasok láthatók. Sötét haja kócos, mintha ujjaival éppen végigszántotta volna. Egyenesen a kamerába és a kamerán keresztül néz, valami másra, végtelen keserősége forrására. Tekintetem az arcát és az arcán látható fájdalmat pásztázza, és kendőjét, annak anyagát és a vidéki táj központi szereplőit, a lovasokat, majd zakója puha tweed anyagára téved. McCullin képe a névtelen „cigányról” egy sorozat része, amely kilakoltatásról, kitelepítésről és a romák elleni erőszakról, a körülöttük épülő falakról és az ellenük irányuló etnikai tisztogatásokról szól. Gyakran maga a tábor, a „cigánytábor” a kiűzés és az erőszak központja.

McCullin képén a férfi arca és a nyilvánvaló pusztítás kerül éles fókuszba, a táj beleolvad a háttérbe. Ennek ellenére a kép a tájról és az ember tájhoz való viszonyáról szól. A férfi magán, a nyaka köré tekerve viseli a tájat vagy a táj idealizált képét. Kendője ráncai elgondolkodtatnak arról, mi lehet a kendő története, izzadság, könnyek, szagok és események, amelyeknek szemtanúja volt. Érdekel maga a kendő, és a lovak, ahogy átgaloppoznak a gyűrődésein. A roma férfiaságról mesélnek, termelői munkáról, valamint a tájjal és a lovakkal való szoros kapcsolatról. Ez a kép, amely egy számunkra láthatatlan kilakoltatást mutat be, a kendő, a férfi szeme képesek kifejezni azt a pusztítást és erőszakot, a föld elvesztését és a terület megtagadását, amelyek a férfi családjának kitelepítését jelölik. A fotó ismertsége és elterjedtsége azt hangsúlyozzák, hogy a veszteség és a kitelepítés a romák történelmének és a kapitalizmus, a nemzetállam, a kirekesztés és kisajátítás történetének is része. A férfi arca, elsősorban pedig a szeme, rettenetes pusztítás tanúi, és helyhez köti a történelmi adatot: Kent, 1961, bár a férfi nevéről, vagy arról, hogy mi történt vele és a családjával az esemény után, nincs tudomásunk.

McCullin képe a Kent megyében végbement roma kilakoltatások közül ábrázol egyet. Azóta legismertebb képeinek egyikévé vált. Felhasználták például Susan Sontag *A fényképezésről* című könyve 2009-es kiadásának címlapján.

Susan Sontag On Photography
című könyve 2009-es kiadásának
címlapja

Veszteséget, pusztítást és keserűséget fejez ki. A kép ugyanakkor bemutatja a romák angliai történetének egy kis részét is: egy roma család kitelepítését kenti otthonukból. Bár a kép ikonikus, a „cigány” névtelen marad. A családja láthatatlan. Tudomásom szerint ez a fotó az egyetlen történelmi adat, amely a kollektív traumáról ránk maradt. Kis léptekű azokhoz a háborúkhöz képest, amelyeket McCullin később dokumentált, de ennek ellenére traumatikus, erőszakos és pusztító.

A fotó intenzitása és az ábrázolt téma letisztultsága a történelmünk helyett állnak. A kép egy kritikus lehetőséget is kifejez azáltal, hogy megjeleníti a kitelepítésekhez és a nemzetállamok domináns történelméből való kiszorításunkhoz kapcsolódó erőszakot. A tábor megsemmisítésére irányuló fókusz megkérdőjelezi a nemzetállam, a kapitalizmus és a magántulajdon fogalmihoz kapcsolódó erőszakot, és egyértelműen ezt teszik McCullin későbbi, háborút bemutató munkái. Létezik a tábornak egy olyan politikája, amely az erőszak és a veszteség ellenében visszakövetelhető, mint egy másfajta archívum.

Visszakövetelések

A 2012-es olimpiai falu felépítéséhez Hackney és Newham londoni városrészek roma lakosságát át kellett telepíteni. Negyven roma és vándor családot költöztettek ki otthonaikból az olimpiai falun kívülre, más, faji és osztálybeli hovatartozásuk miatt marginalizált személyekkel együtt. A roma lakosok részét képezték annak az 500 családnak, akiket a „kényszereladás” folyamatában kitelepítettek. Londonnak ez a területe a roma lakosság és történelem nagy múltú helyszíne, századokon keresztül adott otthont romáknak, és az 1972-es „romani/vándorok” polgárjogi per helyszíne volt, amelynek eredményként a „romanik, vándorok, romák és cigányok” olyan etnikai csoportként lettek meghatározva, akikkel szemben az Egyesült Királyság törvényei értelmében illegális a diszkrimináció. Negyven évvel később Hackney roma és vándor lakosainak kitelepítése egy új korszakot nyitott meg a tanácsi helyszínek, a szociális otthonok, nem utolsósorban pedig London mint roma város értelmezésében. Még azután is, hogy az áttelepítés lezajlott,

szenzációhajhász lapok, mint például a *Daily Mail* és a helyi *Hackney Citizen* alaptalan történeteket hoztak le londoni „cigányokról” és azokról a Franciaországból érkezett táborozókról, akik az olimpiai falu és a közeli zöldövezet területén vertek tanyát.^[17] Itt a táborozás politikáját és annak visszakövetelését – valamint az avantgárd lehetőségeit – a gyakorlatban látjuk megvalósulni: a köztereket azok követelik vissza, akiket kilakoltattak, és ennek eredménye azoknak a széles körben hangoztatott aggodalma, akik leginkább érdekeltek a közterület kisajátításában a magántulajdon nevében.

Az eset korábbi visszaköveteléseket visszhangoz, mint például amilyet a brit Pathé rövid némafilmjében mutat be, melynek címe *The Last of the Gypsies Meeting* [A cigányok utolsó találkozója] (1929). A film a következő szöveggel nyit: A cigányok utolsó találkozója? Festménybe illő romák, akik éveken keresztül az epsomi lóverseny látványosságai voltak, a közelmúltban meghozott tiltás ellenére felállítják táborukat. Surrey.” Az első képkockák emberek csoportjait, nőket, gyermekeket, férfiakat mutatnak egy tábla körül, amint olvassák és megvitatják az epsomi polgármester rendeletét, amely szerint „Cigányoknak tilos a Downs területén tábort verni”. A film, amelynek hossza alig haladja meg az egy percet, két gyermekét tartó nőre vált, mögöttük egy férfi pózol mosolyogva. Ez után egy széles beállítás következik a versenypályán kívül parkoló szekerekről, és a képen azokat az embereket láthatjuk az előtérben piknikelni, akik korábban a táblát olvasták. A kamera ezután ráközelít a karavánra, és lépcsőn vagy a közelben ülő embereket mutat, majd átvált egy csoportképre, amelyen mindannyian a kamera előtt pózolnak. Végül rázoomol két nőre, akik egy szekér lépcsőjén ülnek, miközben kis virágcsokrokat készítenek, és elrendezik őket egy kosárban, feltételezhetően azért, hogy majd a versenyen árulják. Ez a tábor állami tiltás ellenére áll fenn, lakói azonban – férfiak, nők, gyermekek – élik a világukat: esznek, nevetnek, dolgoznak.

A film egy olyan tábort mutat be, amely szembeszegül a törvény hatalmával és a jogszabályok kötelező erejével. Ideiglenes voltának, strukturált esetlegességének köszönhetően tud fennmaradni és virágozni, a kirekesztés, kiutasítás és az állami rendelet ellenére. Ha a hatóságok megjelennek betartatni a törvényt, a tábor lakói képesek összecsomagolni és távozni anélkül, hogy otthonaikat fel kellene áldozni. A film címe természetesen arra utal, hogy ez lesz az utolsó ilyen lehetőség, és noha a hegemonia egy újabb megnyilvánulásaként is értelmezhető, azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy 1929 lehetett a roma tábor utolsó éve az Epsom Downs versenypályánál. Ráadásul míg a romákat kitiltották, a lovakat, amelyek a pályán versenyeztek, minden bizonnyal romák nevelték, adták el, edzették, és talán ők is lovagoltak rajtuk. A politika és a kapitalizmus végül úgy találkoznak, hogy a hegemoniát és a kirekesztést erősítik.

A hegemonia újratermelése ellenére a film megnyitja a hatalommal szembeni politika lehetőségeit. Megkérdőjelezi a tábor betiltására vonatkozó rendeletet, és azt mutatja, hogy az emberek hogyan reagálnak, értelmezik – és teszik nevetség tárgyává – a törvényt. A tábort a szolidaritás, a család és a produktivitás helyeként, egy másik helyszínként mutatja be, amely ugyanakkor ideiglenes, átmeneti. A nemek, a korosztályok és a célok keveredésének helye ez, amely az üldözésekkel szembesülve hordozható. A tábornak másfajta viszonya van a világhoz,

sokféle értelemben azon kívül van, úgy is, mint a létezés egy más formája. Lakói a tábor betiltása ellenére élnek a táborban. A tábor az avantgárd politika helyszíne.

Az Epsom-film a táborozás viszonylag kevésbé ismert dokumentuma, amely anélkül mutatja meg a táborozás lehetőségeit, hogy ikonikussá válna. A táborozásnak vannak egyéb formái is, amelyek nyitottak a politika felé, ezek között a legnyilvánvalóbb talán az olasz szintik tábora Giuseppe Pinot-Gallizio olasz művész birtokán, az olaszországi Albában. Pinot-Gallizio a Szituacionista Internacionálé korai tagja az albai tanácsban baloldali képviselőként a romák és szintik jogait képviselte, hogy Albában táborozhassanak. Amikor a tanács megszavazta a romák kiutasítását, Pinot-Gallizio felajánlotta saját birtokát, és még ma is vannak olyanok, akik ott tanyáznak. Míg a romák Albáról való kiutasítása ellen küzdött, Pinot-Gallizio megkérte Constant Nieuwenhuys holland építész, hogy tervezzen egy roma tábor, amelynek eredményeként megszületett a *campo nomadi*, mely egyszerre modernista és hordozható: a lakók igénye szerint fel lehet állítani, szét lehet bontani, és el lehet szállítani. [18]

Constant Nieuwenhuys: Design for a Gypsy Camp [Egy cigánytábor terve], 1956-1958, rozsdamentes acél, alumínium, plexiüveg, olajfesték, fa. Gemeente museum, Hága. Fotó: Victor Nieuwenhuys.

A terv, noha soha nem valósult meg, megihlette Constant *Új Babilon* projektjét (1956/1959-1974), amely a nem állandó lakhelyekkel – mozgatható házakkal, költöző közösségekkel – foglalkozik, amelyek a világ részei, de nincs benne állandósított helyük, és amely az alternatív életforma modelljévé vált, az avantgárd városi tereké, és olyan életformáké, amelyek a társadalom és a politika új formáit teszik lehetővé.

Kiutasítás és helyfoglalás: az avantgárd lehetőségei

A roma táborok – és szisztematikus, kilakoltatások és kiutasítások formájában megvalósuló lerombolásuk – megkérdőjelezi a nemzetállam és a város domináns narratíváit. Rámutatnak arra, amit az ilyen narratívák tesznek, hogy fenntartsák a hovatartozás és az állampolgárság határait,

miközben kizárják a tábor lehetőségét annak roma formájában, és tagadják létét, mint kivételes állapotot. Ha komolyan vesszük Arendt kijelentését, mi romák vagyunk az avantgárd. Romák, akik évezredek táborozásai után, táborokba való tömörítések után, erőszakos letelepítések és ezeket követő kiutasítások után, itt vagyunk Európában és szerte a világon. A romák a menekültek lényegi megtestesítői, mi vagyunk a kozmopolita Másik, mi vagyunk az élvonal. A domináns reprezentációk az avantgárd alanyaiként – és még gyakrabban tárgyaiként – ábrázolnak bennünket.

Azáltal, hogy úgy határozzuk meg magunkat, mint a roma táborok fenntartói és a koncentrációs táborok áldozatai, mint akik jelenleg folyamatos kivételes állapotban élnek, mi vagyunk az előőr, az élharcosok, annak a modellje, ami utánunk jön, és a határok örökös feszegetői, a hegemonia bajkeverői. Mi vagyunk a nemzetállam, a politikai gazdaság, az etnikai tisztogatás jelzőőrei; ami velünk történik, bárkivel megtörténhet. Ugyanakkor a művészi, progresszív, baloldali fantáziák alanyai is vagyunk, pontosan azért, mert a nemzetállammal, a kapitalizmussal és Európa behatároltságával szemben egy alternatív látásmódot képviselünk. A nemzetállamok kísérleti példái voltunk, és az elsődleges bűnbakok, ha valami rosszra fordult. Mi voltunk ugyanakkor a kultúra elsődleges létrehozói és a nemzetállam határsértői.

A tábor visszakövetelése és a táborozás mint helyteremtés arra kínálnak lehetőséget, hogy újraolvassuk a roma történelmet és hovatarozást. Legyen a tábor, valamint a táborozás különböző formáinak sokféle gyakorlata a helyteremtésnek egy új modellje. Mi vagyunk a véletlen politika, a hegemoniaellenes mozzanatok, a kirekesztés kritikájának modelljei. A táborozás lehetővé tette számunkra, hogy életrevalóak maradjunk, nagyjából 12 millióan, Európában és azon túl, egy évezreden keresztül – a pogromok, népiirtás, kirekesztés, kisajátítás, rabszolgaság és kiutasítás ellenére. Mi vagyunk a nemzetállam efemer voltának bizonyítéka, és annak, hogy az erőszak végeredményben haszontalan. Itt vagyunk, és történelmünk a tábor.

Követeljük vissza a tábort: mint kutatói gesztust, a képzelet művészi formáját, mint politikai nyilatkozatot, mint az emlékezés egy fajtáját. A tábor visszakövetelése visszahozná történelmünket, elismerné szenvedéseinket, és ellenállna a romák elleni folyamatos erőszaknak. Ez a visszakövetelés ráirányítja a figyelmet arra, hogy a nácik és szövetségeseik romákat és szintiket vittek kényszermunkára és internálták őket, és Európa roma lakosságából a holokauszt során fél millió főt végeztek ki koncentrációs táborokban. A tábor visszakövetelése arra emlékeztet bennünket – kutatókat, művészeket, aktivistákat és romákat – hogy még ma is táborokba kényszerülünk, mint menekültek, migránsokként integrálnak bennünket, miközben kihívást jelentünk azok számára, akik a kiutasítás mellett voksolnak Európa szerte, Koszovóban, Olaszországban, Szerbiában, Franciaországban, Németországban, az Egyesült Királyságban és azon túl. A tábor ilyen visszakövetelése a kollektív emlékezetet is átírná, és elismerné a kollektív szenvedést, népiirtást, etnikai tisztogatást, mindazt, aminek történelmünk során ki voltunk téve.

Vegyük vissza a tábort, mint sajátos roma formációt, a „cigánytábort” számos produktív gyakorlatával, a föld és a természet iránti tiszteletével, a kollektív megosztással és lakosai kollektív

részvételével. Roma formáiban a táborozás nem katonai hely – különösen nem illenek hozzá a kirekesztő rendszerek, a magántulajdon és a locki bizalom fogalma; kritikája a nemzetállam és a magántulajdon, valamint a kirekesztés modern formáinak, mint a késő-kapitalista földspekulációk és a dzsentifikáció. A tábor mint alternatív életforma vált jelenleg a neoliberális-ellenes politika modelljévé. Mi vagyunk azok, akik a jövőt gyakoroljuk. Foglalkozunk el a táborral, foglalkozunk vissza a politika, az ideiglenesség nevében – a roma gyakorlat nevében, egy másik politika nevében, a változás nevében. A táboron, a táborozáson keresztül foglalkozunk el helyünkkel, mint népünk, Európa, mint a világ avantgárdja.

Fordította Matuska Ágnes

A fordítást ellenőrizte Füzi Izabella

[A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Ethel Brooks: Reclaiming: The Camp and the Avant-Garde. In Daniel Baker és Maria Hlavajova (szerk.): *We Roma: A Critical Reader in Contemporary Art*. Utrecht, Valiz/BAK, 2013. 114-139.]

Jegyzetek

1. A szerző által használt *encampment* kifejezés egyszerre idézi fel a táborozás, táboroztatás, táborokba tömörítés különféle gyakorlatait, beleértve az internálást is. A fordítás során igyekeztem megtalálni a kifejezés aktuális jelentését, azzal együtt, hogy a „táborozás” fogalmát a szokásosnál tágabb értelemben használtam. [– *A ford.*]
2. Jelen tanulmány a szerkesztők felkérésére íródott, amelyben arra kértek, gondoljam végig a romák mint avantgárd kérdését és a roma társadalmi gyakorlatok széleskörű kortárs hozadékait.
3. Agamben, Giorgio: The Camp as the ‘Nomos’ of the Modern. Ford. Daniel the Heller-Roszen. In *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, Stanford University Press, 1998. 170.
4. Hailey, Charile: *Camps: A Guide to 21st-Century Space*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009. 99.
5. Hailey, Charlie: *Campsite: Architectures of Duration and Place*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2008. xiii.
6. Nem roma nők és férfiak roma megnevezése. [– *A ford.*]
7. Lásd Hancock, Ian: *We Are the Romani People*. Hatfield, University of Hertfordshire Press, 2002.
8. Vesey-Fitzgerald, Brian: *Gypsies of Britain: An Introduction to Their History*. Newton Abbot, David and Charles Limited, 1973. 85.
9. Derrida, Jacques: Archive Fever: A Freudian Impression. Ford. Eric Prenowitz. *Diacritics*, 1995/ 2. 9-10. A magyar idézet forrása: Derrida, Jacques. Az archívum kínzó vágya. Freudi impresszió. Ford. Berczki Péter. In Jacques Derrida / Wolfgang Ernst: *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2008. 14.
10. Halberstam Judith: *The Queer Art of Failure*. Durham, Duke University Press, 2011. 20.
11. Derrida, Jacques: *Of Grammatology*. Ford. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997. 51.
12. Ranciére, Jacques: Ten Theses on Politics. Ford. Rachel Bowlby, Davide Panagia. *Theory & Event*, 2001/3. Online: http://muse.jhu.edu/login?auth=O&type=summary&url=/journals/theory_and_event/v005/5.3ranciére.html. Az Occupy London 2011 dokumentációja – fotó: Chris Tittle

13. Laclau, Ernesto és Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. New York, Verso, 2001. 142.
14. Said, Edward. *Orientalism*. New York, Vintage, 1979. 1-2. A magyar idézet forrása Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Ford. Péri Benedek. Budapest, Európa, 2000. 10.
15. Rousseau, Jean-Jacques [1755]: A Discourse on the Origin of Inequality. In *The Social Contract and the Discourses*. Ford. G.D.H. Cole. New York, Random House, 1992. 84. A magyar idézet forrása Rousseau, Jean-Jacques: Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól. In *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford. Kis János. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 122.
16. Anna Maria Steinbach teljes történetéről és arról a felfedezésről, hogy valójában szinti lányról van szó, lásd Wagenaar, Aad: *Settela*. Ford. Janna Eliot. Utószó Ian Hancock. Nottingham, Five Leaves Publications, 2005.
17. Kisiel, Ryan – Dennis Rice: Olympic Gypsies given £ 3 million pay-off to move from games site to set up new camp... next door. *Mail Online*, 2011. szeptember 28. Online: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2042856/Travellers-set-illegal-camp-HackneyMarshes-Olympic-Park-site-replacement.html>. Lásd még Coleman, Jasmine: French Gypsies (sic) Spend Holiday on Hackney Green Next to Olympic Park. *Hackney Gazette*, 2011. november 17. Online: http://www.hackneygazette.co.uk/news/french_gypsies_spend_holiday_on_hackney_green_next_to_olympic_park_1_1129329.
18. Wollen, Peter: Situationists and Architecture. *New Left Review*, 2001. március-április. 124-125. A kutatók között vitatott az *Új Babilon* projekt kezdetének időpontja. Attól függően datálják 1956-ra vagy 1959-ra, hogy szerintük a Cigánytábor terve megelőzte-e az *Új Babilon* projektet (1956-1958), vagy annak része volt. Lásd még: McDonough, Tom: Campo Nomadi: Constant's Design for a Gypsy Camp. Filmre vett előadás, 42:55 perc. *Call the Witness* [Hívják a szemtanút], Roma pavilon, 54. Velencei Biennálé, 2011. június 1. Online: <http://www.callthewitness.net/Testimonies/CampoNomadi.Eds>.

Irodalomjegyzék

- Agamben, Giorgio: The Camp as the 'Nomos' of the Modern. Ford. Daniel the Heller-Roszen. In *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, Stanford University Press, 1998.
- Derrida, Jacques: Archive Fever: A Freudian Impression. Ford. Eric Prenowitz. *Diacritics*, 1995/2
- Derrida, Jacques: *Of Grammatology*. Ford. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997.
- Hailey, Charile: *Camps: A Guide to 21st-Century Space*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009.
- Hailey, Charlie: *Campsite: Architectures of Duration and Place*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2008.
- Halberstam Judith: *The Queer Art of Failure*. Durham, Duke University Press, 2011.

- Laclau, Ernesto és Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. New York, Verso, 2001.
- Rancière, Jacques: Ten Theses on Politics. Ford. Rachel Bowlby, Davide Panagia. *Theory & Event*, 2001/3. Online: http://muse.jhu.edu/login?auth=O&type=summary&url=/journals/theory_and_event/v005/5.3ranciere.html. Az Occupy London 2011 dokumentációja – fotó: Chris Tittle
- Rousseau, Jean-Jacques [1755]: A Discourse on the Origin of Inequality. In *The Social Contract and the Discourses*. Ford. G.D.H. Cole. New York, Random House, 1992.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York, Vintage, 1979. 1-2. A magyar idézet forrása Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Ford. Péri Benedek. Budapest, Európa, 2000
- Vesey-Fitzgerald, Brian: *Gypsies of Britain: An Introduction to Their History*. Newton Abbot, David and Charles Limited, 1973.
- Wollen, Peter: Situationists and Architecture. *New Left Review*, 2001. március-április. 124-125.

Filmográfia

- *A cigányok utolsó találkozója* (The Last of the Gypsies Meeting, Pathé, 1929)
- *Dráma egy Moszkva melletti cigánytáborban* (Drama v tabore podmoskovnykh tsygan. Vladimir Siversen, 1908)
- *Les nomades* (Pathé-fivérek, 1908)
- *Westerbrokfilm* (Rudolf Breslauer, 1944)

© Apertúra, 2014. nyár-ősz | www.apertura.hu

webcím: <https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/brooks-a-tabor-es-az-avantgard-visszakovetelese/>

